

Ісламський екстремізм і фундаменталізм: Історія та сучасність

Розглянуто проблему виникнення ісламського екстремізму і фундаменталізму, їх гносеологічні та теологічні корені. Досліджено головні риси сучасного релігійного руху. Проаналізовано типові стратегії щодо захисту ісламських цінностей. Зроблено спробу визначити чинники, спрямовані на обмеження небезпеки фундаменталізму в діяльності агресивних релігійних угруповань.

Ключові слова: іслам, мусульманський світ, тероризм, екстремізм, фундаменталізм, джихад, Коран, «Аль-Каїда».

«Релігійний ренесанс», що став реальністю наприкінці ХХ ст., значно підвищив вплив релігії (а також її окремих конфесій) на розвиток системи міжнародних відносин. Якщо іслам традиційно мав великий вплив на політичний розвиток товариств, що його сповідують, то інші релігії намагалися відмежуватися від прямої участі в політичному житті. Однак в останній третині ХХ ст. значної політизації піддаються не тільки християнські конфесії, але й іудаїзм, індуїзм і навіть буддизм. Актуальність статті обумовлена існуючою реальністю збереження політичного попиту на релігію. Найбільш яскраво тенденції зростання фундаменталізму та екстремізму проявилися в ісламі, чому багато в чому сприяла сама мусульманська ідеологія, що відкриває великі можливості для використання релігії в політичних цілях найрізноманітнішими суспільними силами і течіями. Радикальний ісламизм або джихадизм (від араб. "Джихад" - священна війна) продовжують залишатися найбільш значним феноменом ХХІ ст. в багатьох мусульманських країнах, а його прояв відчуває на собі все світове суспільство.

У науковій літературі зустрічається багато визначень фундаменталізму, цілком допустимим на наш погляд може бути його розуміння як «антиінтелектуального, фанатичного, інтолерантного мировоззрення».¹ Відомо, що фундаменталізм будь-якої конфесії за певних умов (перш за все, соціально-економічного плану) може стати ідеологічною основою для політизації релігії, виникнення релігійного екстремізму². Значною мірою це пояснюється тим, що

«исламский фундаментализм представляет собой очень влиятельную и быстро растущую силу»³. Саме він проголошує своєю метою відновлення конкретних інститутів і норм раннього ісламу в сучасному житті мусульман⁴.

-Деякі автори, даючи визначення явищу політичного фундаменталізму використовують термін «ісламізм». Останній був найбільш повно сформульовано сходознавцем А. Ігнатенко: «Исламизм – идеология и практическая деятельность, ориентированные на создание условий, в которых социальные, экономические, этнические и другие проблемы и противоречия любого общества (государства), где наличествуют мусульмане, а также между государствами, будут решаться исключительно с использованием исламских норм, прописанных в шариате...».⁵ Малащенко А. вважає термін «ісламізм» ,який вважається більш «об'ємним» ніж «фундаменталізм», бо перший включає відразу три компоненти - релігійний, ідеологічний і політичний.⁶ -Доктор історичних наук Л. Васильєв висловлює думку про те, що радикалізація ісламу цілком виразно спирається не тільки на специфічне тлумачення заповідей Корану, а також на історичні факти войовничого зародження та поширення ісламу.⁷

Увагу дослідників не обминула і проблема незаконної імміграції так званих «зайвих» людей з мусульманського світу в розвинені держави, де останні зрощуються з місцевою організаційною злочинністю. Дана ситуація сприяє ще більшому прискоренню в свідомості пересічного європейця негативного образу мусульманина.⁸ Існують публікації, що носять регіональний характер дослідження. Так, кандидат історичних наук Долгов Б.В. розглядає причини підйому ісламізму в трьох країнах Північної Африки - Алжирі, Тунісі і Марокко.⁹

Журналіст Ігор Ротарь констатує, що в традиційно мусульманських регіонах колишнього СРСР «правовірними ісламістами» нерідко оголошували себе люди, близькі до світу криміналу. Мафіозні групи активно брали участь у подіях соціально-економічного життя Таджикистану, Киргизії, Узбекистану і на Північному Кавказі.¹⁰

Публіцист Петро Вознюк критично ставиться до того положення, що більшість вітчизняних експертів досліджують лише два варіанти геополітичної активності України: східний (промосковський) і західний (євроатлантичний), не

звертаючи достатньої уваги на мусульманський Південь, що помічається, по суті, вже у Криму.¹¹

Короткий огляд тільки деяких робіт і публікацій показує, що ісламський екстремізм має багатогранну атрибутику, глибокі історичні та теологічні джерела, а також поліваріантність сучасного прояву, що передбачає можливість його дослідницького аналізу в рамках пропонованої наукової статті.

1. Радикальний войовничий ісламізм, який є рушійною силою сучасного міжнародного тероризму, виник з ідеологічного конфлікту традиційного сунітського і шіїтського ісламу з західною цивілізацією і безпосередньо пов'язаний з тою глибокою кризою, в якій опинився мусульманський світ до кінця ХХ ст.

2. Загальновідомо, що мусульманські країни колись перевершували християнський світ у розвитку точних наук, культури, мистецтва, системи освіти, а пізніше втратили свої переваги перед Заходом. Європейські здобутки затьмарили велич мусульманського світу і підірвали самі основи мусульманської віри.

Безуспішні намагання мусульманських правителів повернути втрачене протягом всього XI і на початку XII ст. призводили лише до подальшого ослаблення або падіння ісламських режимів. Серія пережитих військово-політичних поразок вимагала негайного реваншу, вона призвела до мілітаризації ісламського світу і появи нового покоління воєнних лідерів. Саладін К., який завдав кілька серйозних поразок хрестоносцям з 1187 по 1192 рр. і Матін А., який успішно воював з християнами в Іспанії з 1146 по 1163 рр. і в 1195 р., до нашого часу є кумирами сотень мільйонів мусульман з усього світу і постійно згадуються в настановах релігійних діячів як зразки вірного життєвого шляху істинного шахіда. Подібна мілітаризація держави і суспільства мала й зворотну негативну сторону в результаті занепаду ісламської культури та цивілізації. Релігійний екстремізм став потужним чинником мобілізаційного ресурсу, а освічені попередники звинувачували у всіх колишніх поразках мусульман. Ось лише два факти: в 1192 р. у Кордові була спалена науково-медична бібліотека, а через 800 років у 1979 р. за розпорядженням Хомейні була проведена ісламізація вищої

освіти Ірану, що призвело до закриття неісламських університетів та переслідуванню викладачів світських дисциплін.

Відбувається посилення ревізійністських рухів, представники яких закликають наслідувати сувору інтерпретацію Корану, вважаючи всі інші його тлумачення єретичними. Протягом останніх десятиліть сформувалися загальні риси мусульманського фундаменталізму, які можна звести до наступних основних положень:

– 1. Одним із його феноменів є здатність до виживання: якщо в будь-якій частині світу його заганяють в кут, то бойовики терміново перекидаються в інший, менш захищений регіон, де починають діяти з подвійною енергією;

– 2. Інша риса - це активність дій, стійкість і висока живучість підрозділів терористів. Так, після 11 вересня 2001 р., незважаючи на втрату шістнадцяти керівників «Аль-Каїди» в Афганістані та інших країнах, ця організація зуміла протягом наступних чотирьох років провести вісімнадцять ретельно спланованих і зухвалих акцій, що чисельно перевищувало терористичні вилазки, віднесені на її рахунок в попередній аналогічний часовий період.¹²

В свій час дійсним фактором, що активізує ісламський екстремізм, став факт виникнення, становлення та організації дій «Аль-Каїди - Міжнародного ісламського фронту джихаду проти іудеїв і християн». «Аль-Каїда» перекладається з арабської як «база» або «основа», так дійсно називався тренувальний табір на афгано-пакистанському кордоні в кінці 80-х років.

Точна дата утворення цієї організації невідома, але більшість фахівців вважають, що це відбулося між 1987 і 1989 рр. - напередодні виведення радянських військ з Афганістану. До її складу тоді входили моджахеди, які прибули з усього світу, а фінансування тренувальних таборів здійснювала пакистанська міжвідомча розвідка (МВР) та деякі арабські країни Перської затоки.

Після відомих терористичних атак на будівлі Всесвітнього торгового центру в Нью-Йорку і Пентагону у Вашингтоні на території США подібних подій не було, але криваві акти були здійснені на Близькому Сході, в Африці та Європі.

Так, 3 квітня 2004 р. в Легані (Іспанія) чотири арабських бойовики підірвали себе, вбивши одного і поранивши 11 поліцейських. 7 липня 2005 в Лонзоні загинуло 52 людини, не враховуючи чотирьох терористів-смертників (відповідальність за цей теракт взяла на себе група «Секретна організація «Аль-Каїда» в Європі»).

Є свідчення того, що представники цієї організації 23 липня 2005р. підірвали кілька бомб, закладених в автомобілі, в Шарм-аль-Шейху, тоді загинуло понад 90 людей і близько 150 були поранені. 9 листопада 2005 в Аммані (Йорданія) одночасно прогрімали три вибухи в американських готелях. У результаті загинуло 57 людей і 120 було поранено;¹³

– 3. По-третє, сформувалося професійно підготовлена середня ланка, представники якої прагнуть потрапити до складу керівної верхівки;

– 4. Зростає значення морального чинника у зв'язку з тим, що випадки ліквідації відомих терористів використовуються для виховання у рядових бойовиків нестримної ненависті до супротивника, фанатизму і беззаперечної готовності до самопожертви. Родичі загиблих отримують солідну фінансову компенсацію і відчують почуття гордості за виховання справжніх «героїв»;

– 5. У країнах зі слабкою централізованою владою (таких як Ліван) терористичні акції використовуються для досягнення певних політичних цілей і здійснення впливу на суспільне життя. До їх числа відносяться вилазки Хізбалли;

– 6. У мусульманському суспільстві відбувається наростання антизахідних настроїв. Серед нижчих верств суспільства панує почуття образи й озлобленості через своє буквально тяжке положення, пов'язаного з крайньою соціально-економічною відсталістю цих країн. У результаті склався свого роду комплекс неповноцінності з такими його невід'ємними рисами як заздрість і ворожість до багатого сусіда, особливо якщо його вважають збагатившимся за чужий рахунок;

– 8. Ще однією рисою мусульманського екстремізму є те, що діяльність його підрозділів глибоко законспірована і засекречена. Багато зусиль західних спецслужб у цьому напрямку не приносять очікуваних результатів, а національні уряди не мають об'єктивної інформації, що дозволяє проводити захисну і профілактичну роботу. Так, наприклад, масштаб терактів в Іспанії 11 березня 2004 р., коли був здійснений підрив пасажирських поїздів (понад 200 загиблих і

1000 поранених), виявився повною несподіванкою для Мадрида. Іспанські спецслужби не підозрювали про наявність в країні численного і боєздатного осередку «Аль-Каїди» і початкова підозра впала на організацію баскських сепаратистів ЕТА;

– 8. Існує стійка стабільність фінансових потоків для підготовки і здійснення терактів у вигляді численних спонсорів у мусульманських країнах і доходів від продажу героїну. (Докладніше про це пише Степанов Е.А. в книзі «Роль наркобізнесу в політeкономии конфліктів и тероризма», виданої в 2005р.);

– Міжнародний ісламський терористичний рух не схожий ні на військову організацію в її звичному розумінні, ні на розвідувальну мережу класичної спецслужби. Глобальний ісламський джихад побудований не на основі формалізованих відносин підпорядкування, а на основі особистих зв'язків. На відміну від звичної схеми, коли набір співробітників здійснюється «зверху-вниз», тобто керівники більш високого рівня стверджують штат співробітників на більш низькому рівні, «Аль-Каїда» побудована «знизу-вверх» - розширення штату відбувається під тиском великої кількості молодих людей, які бажають приєднатися до руху;

– Система побудови терористичної мережі ісламістів робить її дуже стійкою і живучою навіть у разі арештів окремих членів або розгрому первинних осередків. Діяльність цієї мережі адаптується до обставин, що змінюються.

Декілька століть еволюції войовничого ісламізму привели до формування чотирьох типів стратегії по захисту традиційних ісламських цінностей. Розуміння відмінностей цих чотирьох видів джихаду дуже важливе для усвідомлення ролі релігійно-ідеологічного чинника в міжнародному ісламському русі.

Перша стратегія заснована на традиційному для будь-якого мусульманина зобов'язанні захищати землі ісламу, релігію і традиції, яким погрожують невірні (кафіри). Коли такий джихад санкціонований фетвой, боротьба з невірними стає священним обов'язком кожного мусульманина. Класичним прикладом такого "глобального джихаду" в новітній історії став опір радянським військам в Афганістані, коли десятки тисяч мусульман зі всього світу відгукнулися на заклик і взяли участь в міжнародному джихаді проти шураві (радянських військ).

Другою стратегією є "дава" - заклик до ісламу. Дава полягає в точному наслідуванні норм ісламу і дотриманні усіх релігійних ритуалів в тому виді, як це робив Мухамед і його перші послідовники, в усіх сферах життя. Ця стратегія ісламського руху "Табліхі Джамаат", діючого неофіційно на рівні низових громад, успішно розвивається і завойовує все більше прибічників, але через свою скритність від громадської уваги і аполітичності, вона привертає до себе мало уваги. Закритість і пацифістська спрямованість "Табліхі Джамаат" робить цей рух безпечним для західного світу і, з точки зору боротьби з міжнародним ісламським тероризмом, не має значного інтересу.

Третя стратегія проповідується єгипетськими терористичними організаціями, що борються зі світською владою Єгипту. Найбільша з них - це "Аль-Гамаа аль-Ісламія" ("Джемайя Ісламія").

Ісламістські ідеологи цих рухів визначають сучасні мусульманські держави терміном "Джахілія", тобто відносять їх до варварських суспільств, що знаходяться в тому ж неосвіченому язичницькому стані, в якому вони знаходилися до одкровення Мухамеда. Лідери цих країн є відступниками, оскільки відмовляються ввести шариатське право (закони шариату), наслідувати догми Корану і вести істинно ісламський спосіб життя, а тому заслуговують на смерть. Ісламісти цього толку закликають до скидання подібних режимів, оскільки ідеологія терористів виключає мирні способи боротьби з єретиками.

Таким чином, ісламістські екстремісти третього типу вважають першочерговим завданням знищення "ближнього ворога" в особі власних продажних урядів, що є слухняними виконавцями волі західних держав, і, в першу чергу, США. Після скидання маріонеткових урядів власних країн і встановлення істинно ісламських режимів відповідно до коранічного права, можна буде перейти до наступної фази джихаду - знищення "далекого ворога" - США і Ізраїлю. Ця стратегія ісламського джихаду викликає найбільші спори серед ісламістів, оскільки припускає знищення інших мусульман.

Четверта стратегія ісламського джихаду - стратегія "Глобального джихаду Салафі", яка була уперше проголошена Бен Ладеном в 1996 р. і прямо протилежна попередній стратегії. У своїх численних зверненнях і книгах він доводить, що конфронтація з "християнським і іудейським Заходом" у військовій, економічній,

культурній, ідеологічній і релігійній сферах - об'єктивна і неминуча.

Слід зауважити, що світовою спільнотою вживаються певні заходи щодо приборкання войовничого ісламізму і виробляються рекомендації для вирішення існуючих проблем. Так, наприклад:

- Реорганізована діяльність спецслужб низки країн відповідно до виниклих потреб;

- Удосконалюються технології антитерористичних операцій;

- Формується широка міжнародно-правова база протидії тероризму, припиненню офіційних каналів його фінансування;

- Відбувається зміна поглядів міжнародного співтовариства на прояв фактів мусульманського фундаменталізму: від колишньої його оцінки як периферійної загрози до визнання в ньому глобального виклику, що не має аналогів у світовій історії;

- Деякі арабські країни повинні припинити ігнорування універсальних конвенцій ООН з протидії різним формам терористичної діяльності. Передусім, це відноситься до конвенції про боротьбу з бомбовим тероризмом (1997 р.) і про боротьбу з фінансуванням тероризму (1997 р.);

- Потрібна розробка комплексу заходів по припиненню роботи терористів в системі Інтернет, де використовуються різноманітні форми: практикується збір грошових коштів (зокрема, на сайті Іранської республіканської армії є спеціальний розділ, увійшовши на який можна зробити пожертвування за допомогою кредитної карти); іноді терористи використовують для цього підставні добродійні фонди; існує і такий вид бізнесу, коли бойовики виставляють на продаж вироби зі своєю символікою, а також аудіо- і відеозаписи терактів і виступів своїх лідерів. Для цієї мети використовується більше 40 мов, що значно розширює географію поширення ідей мусульманського фундаменталізму; ведеться спецобробка молоді, якій розповідається, наприклад, про героїчну смерть однолітків - шахідів, тобто формуються "кадри" для підготовки нових терористичних вилазок.

Усе це говорить про те, що тероризм в Глобальній Мережі розвивається динамічно і широкомасштабно. У світовій Павутині вже налічується понад 4,8 тисяч сайтів, що належать екстремістським організаціям (у 1998 р. їх було всього

12).¹⁴ Потрібне загальне розуміння того факту, що Інтернет не має бути "посібником" терористів;

– Державам Близького Сходу слід активніше проводити перетворення, спрямовані на демократизацію суспільства. В той же час, це здатне привести і до послаблення цензури над засобами масової інформації, слідством чого може стати відкрита пропаганда мусульманськими екстремістами своїх поглядів і переконань майже, що на легальній основі. Це, у свою чергу, з достатньою вірогідністю здатне загострити соціальну напруженість в порівняно спокійних країнах зони Персидської затоки;

– Мусульманські лідери, не причетні до джихаду, можуть і повинні використовувати місцеві сили на територіях, де ведеться боротьба з тероризмом. Приклад такої тактики дає російське керівництво в Чеченській республіці, а також це продемонстрували представники пакистанської влади при захопленні американцями видатних діячів "Аль-Каїди" в 2003 р.;

– Заслуговує схвалення і поширення досвід Саудівської Аравії, яка офіційно включила в пріоритети своєї державної політики антитерористичну боротьбу. Більше того, правлячий режим королівства продемонстрував ефективність комплексного підходу до пригнічення релігійно-терористичного підпілля, використовуючи силові і політичні методи. Гідним уваги видається саудівський досвід залучення до контрпропаганди проурядової налагодженої частини духовенства, яке з теологічних позицій показує несумісність тероризму із засадничими постулатами ісламу і шаріату.

У висноку слід зазначити, що міра активності дії радикального ісламізму обернено пропорційна до рівня рішення соціально-економічних проблем у мусульманському світі. Проте не можна бачити в соціально-економічному чиннику єдину причину ісламського екстремізму. Тут існує комплекс причин як внутрішніх, так і зовнішніх.

Внутрішні - багато в чому специфічні для кожної країни. Вони пов'язані з її історією, національними і культурними традиціями, рівнем письменності, економічного і політичного розвитку, особливостями національного характеру.

Зовнішній чинник - обумовлений загальними тенденціями політичного і економічного розвитку у світі і зростаючою взаємозалежністю між розвитком національних економік і діяльністю міжнародних фінансових інститутів (СОТ, МВФ, ВБ і так далі). Яскравим прикладом такого положення стала світова фінансова криза, що почалася в 2008 р., загострила соціально-економічні проблеми, у тому числі і в арабському світі.

Наслідком такої ситуації може бути продовження, а можливо, і посилення впливу серед частини мусульман ісламських ідеологій, які пропонують своє "специфічне" рішення існуючих проблем і виставляють себе в ролі захисників "ісламських цінностей".

Війна з тероризмом вимагає активнішої участі національних мусульманських громад. Спілкування з ними потребує делікатності і гарного розуміння культурних особливостей з боку державних органів. Пацифістськи налаштовані ісламські групи можуть і повинні стати союзниками в боротьбі з екстремізмом, бути мирною альтернативою войовничому ісламізму. Послідовна і наполеглива робота з пресою і мусульманськими громадами, розвіяння ісламістських войовничих міфів і розумна повага національних і релігійних традицій, можливо дозволять звузити соціальну базу організацій ісламського фундаменталізму. Цьому повинна сприяти і робота по переконанню невдоволених груп населення відносно використання терористичних методів боротьби. Важливо позбавити терористів фінансування для придбання засобів нападу. Це, у свою чергу, неможливо без створення міжнародної правової бази по утриманню держав від надання допомоги терористам і формування потенціалу запобігання ісламському екстремізму. Усе це дозволить захистити права окремої людини і людства в цілому, як головного гаранта мирного життя на Землі.

Висновок

Таким чином, протиріччя, що намітилися, ще можна вирішити у рамках діючих міжнародних організацій. При цьому не лише західний світ, але і багато представників ісламського світу демонструють бажання йти на компроміси при вирішенні складних питань сучасності.

Проте ми повинні визнати, що якщо деякі західні держави і далі розглядатимуть країни ісламського світу тільки як джерело сировини, продовжувати здійснювати свою зовнішньополітичну діяльність виключно в національних інтересах, що вузько розуміються, не рахуючись при цьому з думкою як окремих держав, так і міжнародних організацій, а деякі представники політичних і економічних еліт держав ісламського світу як і раніше потуратимуть фундаменталістам і екстремістам, надавати їм активну допомогу, то конфлікт цивілізації може стати жахливою реальністю XXI ст.

Список використаних джерел

1. Челищев В.И. Феномен фундаментализма в современном мире: истоки и формы //Вестн. Моск. ун-та. Сер. 18. Социология и политология. 2006. № 1. С. 98.
2. Див.:Баглиев М.А. Политические аспекты современного исламского экстремизма: Дис. ... канд. полит. наук. М., 2002. С. 8.
3. Галкин А.А. Глобализация и политические потрясения XXI века //Полис. 2005. № 4. С. 66.
4. Див.:Добаев И.П. Исламский радикализм: генезис, эволюция, практика. Ростов /н./ Дону, 2002. С. 22.
5. Игнатенко А.С. Исламский радикализм в зеркале новых концепцій и подходов //Восток (ORIENTS). 2006. № 1. С. 7.
6. Див.:Малашенко А.В. Два мнения. Исламизм на все времена //Свободная мысль – XXI век. 2004. № 12. С. 16.
7. Васильев Л.С. Ислам и терор //Общественные науки и современность. 2006. № 3. С. 83-90.
8. Див.:Пузырев Д.А. Исламский радикализм в условиях глобализации //Вестн. Могилевского гос. ун-та. 2007. № 4. С. 17-21.
9. Див.:Долгов Б.В. Исламский вызов в странах Магриба //Азия и Африка сегодня. 2010. № 6. С. 41-48.
10. Див.:Ротарь И.П. Обратная сторона возрожденного ислама //Независимая газета. 2008. 2 апр. С. 8.
11. Вознюк П.П. Исламський вектор України //Сучасність. 2010. № 1. С. 136-142.
12. Носенко В.И. Борьба с международным терроризмом и мусульманский мир //Мировая экономика и международные отношения. 2007. № 3. С. 29.
13. Див.:Хохлов И.И. «Глобальный джихад Салафи» и «Аль-Каида» //Мировая экономика и международные отношения. 2007. № 3. С. 37.
14. Див.:Панорама: Дайджест иностранной аналитической информации. 2007. № 40. С. 89.